

ПРОФЕСІЙНА СПРЯМОВАНІСТЬ УЧИТЕЛЯ НА ФОРМУВАННЯ ДУХОВНО-МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Світлана Дубяга

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Анотація:

У статті обґрунтовується необхідність формування морально-духовних цінностей особистості школяра, тому як проблема духовного виховання підростаючого покоління сьогодні відноситься до розряду глобальних. У зв'язку з цим стає актуальною проблема професійного зростання вчителя початкової школи, формування у нього таких професійних умінь, які б сприяли духовно-моральному вихованню учнів.

Ключові слова:

духовно-моральні цінності, молодший школяр, учитель, професійна діяльність, професійні вміння.

Анотация:

Дубяга Светлана. Профессиональная направленность учителя на формирование духовно-нравственных ценностей младших школьников.

В статье обосновывается необходимость формирования морально-духовных ценностей личности школьника, потому как проблема духовного воспитания подрастающего поколения сегодня относится к разряду глобальных. В связи с этим становится актуальной проблема профессионального роста учителя начальной школы, формирование у него таких профессиональных умений, способствующих духовно-нравственному воспитанию учащихся.

Ключевые слова:

духовно-нравственные ценности, младший школьник, учитель, профессиональная деятельность, профессиональные умения.

Resume:

Dubiaga Svitlana. Professional orientation of teachers on the formation of spiritual and moral values of primary school children.

The article proves the necessity of moral and spiritual values formation in pupils, since the contemporary problem of the spiritual education of the younger generation belongs to the category of global ones. Due to this, the problem of primary school teachers' professional development, the formation of his professional skills which contribute to the spiritual and moral education of pupils seems to be relevant.

Key words:

spiritual and moral values, a junior pupil, teacher, professional activity, professional skills.

Постановка проблеми. Освіта є соціальним інститутом, через який проходить кожна людина, набуваючи при цьому рис особистості, фахівця і громадянина. Завдяки діяльності вчителя реалізується державна політика у створенні інтелектуального, духовного потенціалу нації, розвитку вітчизняної науки, техніки і культури, збереженні і примноженні культурної спадщини.

Обов'язковою умовою удосконалення українського суспільства є створення високодуховного середовища, формування в молодого покоління високої моральної культури. Особливої актуальності це набуває сьогодні, коли складнощі соціально-економічного й політичного розвитку країни попередніх років, потік інформації сприяли розвитку морально-духовної кризи молодого покоління. Все це висуває проблеми підготовки вчителя, його професійного становлення і професійної компетентності.

Професійно-педагогічна діяльність учителя початкових класів має специфіку, яка полягає в забезпеченні ним навчання дітей з усіх предметів гуманітарного і природничо-математичного циклів, у здійсненні широкої урочної, позакласної і позашкільної виховної роботи. Професіограма вчителя початкових класів відбиває значний обсяг інтегративних складових його педагогічної діяльності, що поєднує функції вчителів-предметників і класного керівника і, отже, ставить настійну вимогу формування в нього сукупності професійних умінь комплексного характеру. Саме від сформованості професійних умінь у першого

вчителя, який покликаний чотири роки здійснювати пізнавальну і виховну суб'єкт-суб'єкту взаємодію з молодшими школярами, їх батьками, колегами, громадськістю, залежить фізичне і духовне здоров'я дитини, формування особистості, здатної до співпраці, гармонійно-позитивного ставлення до соціуму, самовираження і творчості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема духовності та особливості формування духовних цінностей знайшла своє відображення у дослідженнях таких вітчизняних педагогів, як С.Ф. Русова, І.Огієнко, Я.Чепіга, О.Льїн, К.Ушинський, Н.Крупська. Особливості морального розвитку розкриває сучасна педагогічна наука (І. Бех, В. Бондар, О. Сухомлинська, М. Євтух, І. Зязюн, В. Кремень, М. Сметанський, М. Окса, Г. Шевченко, Б. Кобзар, Г.Костюк, І. Подолян, Л.Масол, М.Фіцула, О.Рудницька, С.Гончаренко, А.Богуш, Н. Молодиченко, О. Вишневський, С. Карпенчук та ін.).

Окремим явищем у дослідженні духовності молоді, її ідеалів та моральних переконань є педагогічна спадщина В.Сухомлинського. Видатний педагог наголошував, що «одуховнення виховного процесу є важливим шляхом розвитку чуттєво-емоційної сфери учнів. Відсутність духовності призводить до порожнечі душі»[8, с. 284].

Формулювання цілей статті. Проблема духовного виховання підростаючого покоління сьогодні відноситься до розряду глобальних, тому є актуальною проблема професійного

зростання вчителя початкової школи, формування у нього таких професійних умінь, які б сприяли духовно-моральному вихованню учнів. У статті розкриваються деякі аспекти особистісних якостей вчителя, зокрема, його психічні й духовні якості у формуванні духовного здоров'я дитини. Вчитель виступає основною значущою фігурою для молодшого школяра, бо він має бути не просто пасивним об'єктом для наслідування, а вміти створити в класі адекватні умови, які б сприяли активізації вищих потреб особистості дитини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кожен учитель початкової школи одночасно виступає класним керівником, він повинен уміти здійснювати виховну взаємодію з учнями в процесі урочної, позакласної та позашкільної роботи; вміти виробити оптимальний стиль спілкування з дітьми, природньо підвести і допомогти дитині засвоїти правила поведінки в школі, що зумовлені логікою нового виду діяльності – навчальної. У початковій школі дитина вперше зустрічається з системою моральних вимог, виконання яких контролюється. Вчителю початкових класів необхідно враховувати, що розвиток моральних якостей, які складають ядро особистості учнів, відбувається через навчання як провідну діяльність на даному віковому етапі.

У віці шести-одинадцяти років у дитини інтенсивно розвивається самосвідомість, наповнюючись новими ціннісними орієнтаціями, дитина намагається утвердити себе серед дорослих і однолітків, тому педагог повинен уміти ввести молодших школярів у складний світ соціальних відносин; вміти сформувати в учнів уявлення про соціальні норми, моральні цінності; сприяти, щоб моральні норми і вимоги набували для дитини особистісної значущості, особистісного сенсу (тобто співпадали з її точкою зору на правила відносин з іншими людьми); сприяти тому, щоб моральна поведінка, моральні вчинки почали радувати дитину, викликали в неї позитивні переживання, щоб дитина не лише знала, що так потрібно робити, а щоб вона безпосередньо емоційно переживала необхідність вчинити так, а не інакше. Психологи вважають, що в цьому переживанні виявляється первинна форма почуття обов'язку. Вчителю початкової школи важливо вміти навчити молодших школярів радіти радістю інших, співпереживати, привчати до аналізу своїх вчинків, поведінки, спираючись на моральні норми, формувати внутрішню відповідальність, почуття гордості за виявлену довіру; вміти формувати в учнів соціально спрямовану мотивацію, здатність враховувати думку та інтереси інших людей. Саме така

діяльність буде сприяти моральному вихованню учнів.

У молодшому віці стрижнем, який визначатиме моральне виховання особистості дитини, є встановлення гуманістичних відносин між дітьми, опора на свої почуття, емоційна чуйність. У житті дитини емоції відіграють дуже важливу роль, вони допомагають реагувати на навколишню дійсність і формувати своє до неї ставлення. У міру зростання малюка світ його емоцій розвивається, стає різноманітнішим і багатшим.

Процес засвоєння морального досвіду про взаємовідносини і способи поведінки людей, – наголошує Н.Ф. Тализіна, – проходить ті ж етапи, що й у випадку засвоєння інтелектуальних знань і вмінь. Вихідною формою діяльності є зовнішня матеріальна [7, с.252]. Для формування внутрішньої відповідальності у молодших школярів необхідна участь учителя, як носія «матеріальної форми» відповідальності, який показує дітям зразок відповідального ставлення до справи. Характер, якості особистості першого вчителя слугують еталоном, зразком для молодших школярів, оскільки в цьому віці в учнів ще присутній копіювальний рефлекс. Вони ставляться до педагога з любов'ю, дослухаються до його думки, радіють його похвалам, прагнуть бути схожими на свого вчителя, наслідують у всьому (у вчинках, манері триматися, говорити), засвоюють різні зразки поведінки вчителя і переносять їх до репертуару власної поведінки. Молодших школярів виховує все – умови навчання, характер контакту педагога з класом та кожним конкретним учнем (мовлення, міміка, пантомімічні рухи, звертання, доручення, прохання, вимоги, зовнішній вигляд учителя тощо). Саме тому надзвичайно важливим для вчителя початкових класів є блок виховних умінь, що входить до складу професійних умінь, головним із яких виступає вміння організувати діяльність учнів так, щоб виховання пронизувало увесь навчальний процес. Необхідність всебічного гармонійного виховання молодших школярів потребує від педагога вміння здійснювати фізичне, моральне, трудове, естетичне, екологічне та валеологічне виховання.

Центральним, основним елементом у формуванні професійних умінь майбутнього вчителя є, на нашу думку, педагогічна ідеологія. Назване поняття використовує у своїй роботі Д.О.Белухін [1], який вважає, що це система поглядів педагога, його переконань, світогляд. Ми погоджуємося із таким трактуванням педагогічної ідеології, але вважаємо за доцільне додати до цього систему життєвих цінностей, яка лежить в основі ідеології. Як відомо, цінність – це абстрактний образ значущого, найважливішого для життя. Учительська

професія більшою мірою, ніж будь-яка інша, потребує чіткого вибору і визначення цінностей – духовних, загальнолюдських, суспільних, громадянських, національних. Для української традиції характерна орієнтація на християнські цінності. В основі біблійських заповідей – ідеали Істини, Добра та Краси. В них закладена своєрідна програма поведінки людини в соціумі. У християнстві особливу цінність представляють людське життя, здоров'я, взаємодопомога, праця, любов до ближнього. Фактично все зазначене важливе для вчительської місії. Учитель, як звичайна людина, зорієнтований на дві групи цінностей – внутрішні і зовнішні. Не відкидаючи останнє, тобто матеріальне благополуччя, соціальне визнання через певну популярність тощо, переконані, що перша група цінностей, а саме, служіння суспільству, любов, здоров'я, особистісне зростання мають бути головними, актуалізованими в кожного вчителя. Орієнтація вчителя на шкалу цінностей має пряму проекцію на формування системи цінностей учнів. Це оптимальніший шлях досягнення продуктивного результату в справі виховання учнів. Таким чином, в ієрархії цінностей у вчителя мають превалювати найвищі цінності – любов, свобода, правда, справедливість і краса, якими він повинен керуватись, взаємодіючи з вихованцями. Вибір тактики власної поведінки корелює з ними і спирається на них. Всі інші життєві цінності мають значущість у контексті реалізації провідних. Тільки тоді педагогічна діяльність наповнена справжнім сенсом. У високодуховного вчителя гуманістично спрямована ідеологія, що передбачає любов до дітей, справедливе ставлення до них, красу взаємин між ним і учнями, правдивість у взаємостосунках. Добираючи тактику дій та інструментовку впливу, такий учитель повсякчас зорієнтований на реалізацію саме цих цінностей. У реальному житті така позиція є виграшною. Наприклад, розв'язуючи складну педагогічну проблему, вчитель подумки визначає таку тактику поведінки, реалізація якої на практиці засвідчить любов і повагу до учнів як особистостей, справедливість в оцінці їхніх вчинків і поведінки, віру в них. При цьому передбачає можливість надання їм права на власну думку і позицію, аргументацію мотивів та навіть незгоду.

У молодшому шкільному віці взаємодія з учителем відбувається на фоні яскраво вираженої потреби дитини широко спілкуватися, бути поряд з педагогом, бажання бути поміченою, сподобатися, порадувати успіхами у всіх видах діяльності. Кожній дитині в класі дуже хочеться, щоб учитель особисто їй приділяв увагу, звертався до неї, називаючи ім'я,

а не прізвище; якимось виділяв голосом, поглядом, жестом. Тому в процесі організації навчально-виховної діяльності педагог повинен уміти задовольнити насамперед таку актуальну потребу молодшого школяра, як потребу особистісного контакту з учителем, прагнення дістати схвалення, підтримку своїх дій; а також володіти комунікативними вміннями; вмінням регулювати міру навчально-виховних впливів на молодшого школяра – їх тривалість, ступінь інтенсивності та характер контактів з учнем, здійснюваних словом, поглядом, інтонацією, жестом. Авторитарне спілкування вчителя залишає дітей внутрішньо пасивними, затримує і пригнічує прояв глибинних душевних якостей, тому педагогу необхідно вміти організовувати особистісно орієнтоване спілкування з молодшими школярами. Саме через першого вчителя, через щохвилине спілкування з ним не лише на уроках, а й на перервах, екскурсіях, прогулянках, під час сніданку та обіду в їдальні, чергування, ігор, дитина робить «перші кроки» в процесі власного самопізнання, використовує стиль спілкування педагога у міжособистісних відносинах з оточуючими дітьми й дорослими.

Велику роль відіграє особистість педагога, його психічні й духовні якості у формуванні духовного здоров'я дитини. Оскільки для молодшого школяра перший учитель виступає основною значущою фігурою, то він має бути не просто пасивним об'єктом для наслідування, а вміти створити в класі адекватні умови, які б сприяли активізації вищих потреб особистості дитини. Надзвичайно важливо для формування духовного здоров'я учнів, щоб педагог у процесі спілкування вмів у доступній для дітей формі розкрити риси своєї особистості, розповісти про шляхи свого духовного зростання. Виховний потенціал таких дій зростатиме, якщо вчитель вказує, що дитина схожа на нього в певних рисах. Педагогу необхідно вміти привернути увагу молодшого школяра до духовних скарбів свого народу і власного внутрішнього світу, до духовних цінностей людства і до потреб власної душі; допомогти дитині у процесі власного пізнання моральних якостей, від яких залежатиме подальша її доля; навчити дитину спостерігати за власними проявами емоцій, словами, вчинками, та якістю думок. Щоб активізувати індивідуальну потребу дитини в духовному розвитку, вчителю початкових класів необхідно вміти ознайомити учнів з універсальною системою духовних знань, безцінним досвідом минулих поколінь; проводити бесіди, дискусії, обговорення з молодшими школярами народних казок, оповідань, легенд, народних обрядів, пісень, у яких втілені духовні традиції багатьох поколінь,

оскільки «духовне не можна зрозуміти, його можна тільки пережити» [5, с.51].

Духовно-моральні якості, сформовані на засадах загальнолюдських і національних цінностей, становлять найбільше багатство особистості [4].

Духовно-моральне виховання – основна й визначальна частина виховання. Основним його завданням О. Вишневський вважає засвоєння дітьми абсолютних вічних цінностей, до яких відносимо віру, красу, чесність, любов, нетерпимість до зла, великодушність, милосердя, правду, мудрість, досконалість, доброту, надію, щирість, гідність, сумління, справедливість, благородство тощо [2, с. 209].

Ж. Петрочко стверджує, що проблема духовності – це процес удосконалення, сходження особистості до своїх ідеалів, цінностей і реалізація їх на її життєвому шляху [3, с. 10].

Завдання вчителя початкових класів полягає в тому, щоб уже в молодшому шкільному віці «не залишити» дитину на рівні егоцентричної обмеженості, а сприяти переходу дитини на більш вищий рівень – рівень сімейних (родинних) цінностей. Необхідно сформувати в молодшого школяра вміння з турботою ставитися до найближчих людей – батьків, сестер, братів, рідних, враховувати їх інтереси, здатність брати участь у посильному розв'язанні сімейних проблем, вчити дітей співпереживати близьким людям, бути вдячними. Великий український філософ Г.С. Сковорода наголошує, що завдання виховного процесу – народити, зберегти здоров'я, навчити вдячності, що у сукупності допомагає людині бути щасливою. При цьому вдячність (євхаристія) розглядається філософом як показник моральної та духовної зрілості. Причину всіх негативних якостей людини Г.С. Сковорода пояснює відсутністю вдячності: «Із невдячності – нудьга, смуток, спрага, зі спраги – заздрість, із заздрості – лестоці, крадіжка, розбій, кровопролиття і вся беззаконностей безодня» [6, с.501].

Е.О. Помиткін, який розробляє проблему духовного розвитку учнів у системі шкільної освіти, зазначає, що «особливо сприятливою атмосферою для духовного розвитку є атмосфера доброзичливості, піднесеності... творчість являє собою міцний фундамент духовності» [5, с.26]. Тому вчителю початкової школи необхідно вміти залучити всіх без винятку дітей свого класу до процесу постійної творчості як на уроках з малювання, природознавства, мови, літературного читання, так і під час ігор дітей на перервах, на прогулянках та екскурсіях, під час проведення фізкультхвилинок. Педагогу потрібно вміти створити в класі «духовну атмосферу», відповідні умови для виникнення

між дітьми міцних дружніх зв'язків за допомогою постановки перед молодшими школярами загальної мети, включення їх у загальну спільну справу, у виконанні якої кожен учень міг би знайти своє місце; створити атмосферу взаємодопомоги, доброзичливості, яка допоможе дітям відчувати власну неповторність, розкрити й виявити якості й властивості внутрішнього світу, сприятиме духовному розвитку молодших школярів. Завдання вчителя полягає в тому, щоб зуміти створити умови для вправлянь молодших школярів у моральній поведінці, адже дитина не може стати доброю людиною, не здійснюючи добрих вчинків; вміти організувати моральні взаємовідносини в класному колективі, які повинні стати цінністю, особистісним смыслом для кожного з учнів; сформувати з молодших школярів колектив, де є справедливість, доброзичливість, вимогливість. Вимоги вчителя учні повинні сприймати як систематично діючі правила колективу, виконання яких необхідне для їх нормальної життєдіяльності. Педагогу необхідно вміти організувати навчально-виховний процес так, щоб між дітьми встановилось доброзичливе ставлення один до одного, готовність допомогти при виникненні труднощів, спілкування «на рівних»; щоб діти стали дружними і згуртованими; на перший план виступило обговорення проблем, які їх хвилюють; вміти сформувати в дітей відповідальність за спільну колективну справу, допомогти учням усвідомити і об'єктивно оцінити власну участь у спільній діяльності, бажання висловити своє ставлення до товаришів і вчителя.

Практика свідчить, що школа часто призводить до порушень стану здоров'я учнів або поглиблює вже наявні відхилення. Тому одним із важливих умінь педагога, який навчає дітей протягом чотирьох років, є вміння зберегти, зміцнити і сформувати фізичне, психічне і духовне здоров'я молодших школярів. Вчителю початкових класів необхідно вміти стримувати свої негативні емоції, оскільки крикливий, дратівливий педагог, який здійснює постійний тиск на дітей задля високих результатів, негативно впливає на психічне здоров'я і працездатність молодших школярів, викликає в учнів такі емоційні переживання, як стан тривожного очікування, невпевненості, відчуття страху і незахищеності, залежності від настрою вчителя. Надзвичайно важливими для педагога є вміння дотримати міру справедливої, обґрунтованої, послідовної вимогливості й доброти; вміння знайти педагогічно доцільний підхід до молодших школярів у кожному конкретному випадку; вміння бути тактовним; вміння навіть у найскладніших ситуаціях

виявляти повагу до учня в процесі спілкування. Прояв поваги формує в молодшого школяра почуття власної гідності, робить його рівноправним учасником навчально-виховного процесу.

Висновки. Отже, основними вміннями, які дозволяють педагогу забезпечити психічне, фізичне й духовне здоров'я учнів, є вміння встановити гуманні відносини з учнями, створити атмосферу взаємної довіри, тепла; вміння добирати педагогічно доцільні форми, методи навчання й виховання; уміння бути емоційно врівноваженим, запобігати стресам, конфліктам; створювати «ситуації успіху», позитивні підкріплення для самосприйняття учнів і оптимістично оцінювати їх можливості; уважно ставитися до потреб і почуттів молодших школярів; створювати психологічно комфортний клімат кожній дитині в класі; визначати дійсні внутрішні мотиви поведінки учня; вміння заспокоїти, зняти напруження, розділити радощі й смуток, зрозуміти переживання учня, емоційно на них відгукнутися; уміння підтримати власну фізичну силу, психічну енергію, високу

працездатність. Педагог повинен усвідомлювати, що лише переконання дитини у власній цінності для значущого вчителя надає їй можливість найбільш повно виявляти свою позитивну внутрішню природу, тому вчителю необхідно вміти організовувати гуманні, суб'єкт-суб'єктні відносини з учнями, поєднувати вміння відповідально ставитися до викладання з вірою в можливості своїх учнів; уміти будувати навчально-виховний процес з урахуванням стану здоров'я молодших школярів, особливостей їх вищої нервової діяльності, індивідуальних особливостей працездатності, готовності до навчання в школі. Завданням вчителя початкових класів є зробити кожен день перебування дитини в школі цікавою сторінкою в «книзі власних спостережень і досягнень» [5, с.17]. Отримані результати нададуть молодшому школяреві впевненості у своїх силах, що дозволить поступово оволодіти мистецтвом самоспостереження, об'єктивної оцінки власних вчинків, слів та думок, допоможе найповніше реалізувати себе в подальшому житті.

Список використаних джерел

1. Белухин Д.А. Учитель: от любви до ненависти / Техника профессионального поведения / Книга для учителя. – М.: Народное образование, 1994. – 144 с.
2. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки / О.Вишневський. – Дрогобич: Коло, 2003. – 528 с.
3. Духовні потреби дітей України: монографія / під заг. ред. Ж. В. Петровича. – К.: ВД «Калита», 2005. – 108 с.
4. Кузьмінський А. Педагогіка родинного виховання / А. Кузьмінський. – Київ, 2006. – С. 157.
5. Помиткін Е.О. Духовний розвиток учнів у системі шкільної освіти: Науково-методичний посібник. – К.: ІЗМН, 1996. – 164 с.
6. Сковорода Г.С. Твори. – В 2 т. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961.
7. Талызина Н.Ф. Педагогическая психология. – М., 1998. – 288 с.
8. Тюріна Т.Г. Духовне виховання й самовиховання цілісної людини // Педагогіка і психологія. – 1999. – №2. – С.99.

Рецензент: Москальова Л.Ю. – д.пед.н., професор

Відомості про автора:

Дубяга Світлана Миколаївна

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького
вул. Леніна, 20, м. Мелітополь
Запорізька обл., Україна, 72312

doi:10.7905/нвмдпу.v1i12.929

Надійшла до редакції: 12.10.2014 р.

Прийнята до друку: 17.11.2014 р.

References

1. Belukhin, D. A. (1994). *Teacher: from love to hatred / The technique of professional behaviour*. Moscow: Narodnoie obrazovanie. [in Russian].
2. Vyshnevs'kyi, O. (2003). *The theoretical grounds of modern Ukrainian pedagogy*. Drohobych: Kolo. [in Ukrainian].
3. *Spiritual needs of children in Ukraine: monograph*. (2005). Ed. by Zh. V. Petrochko. Kyiv: PH «Kalyta». [in Ukrainian].
4. Kuz'mins'kyi, A. (2006). *Pedagogy of family education*. Kyiv. [in Ukrainian].
5. Pomytkin, E. O. (1996). *Intellectual development of students in the school system*. Kyiv: IZMN. [in Ukrainian].
6. Skovoroda, H. S. (1961). *Oeuvre*. In 2 vol. Kyiv: Publishing House USSR Academy of Sciences. [in Ukrainian].
7. Talyzina, N. F. (1998). *Pedagogical psychology*. Moscow. [in Russian].
8. Tiurina, T. H. (1999). *Spiritual education and self-education of the all-rounded man. Pedagogy and Psychology*. 2. [in Ukrainian].